

Klymenko O. S. The French Modal Subjunctive as a Mechanical Normative Error

The author considers the French amodal Subjunctive uses, following the conjunction *après que* by analogy with the antonymous *avant que* or affected by hidden interference effects, as mechanical normative errors. Documentary-related information proves such uses not to be omens of the prospective norm, determined by an imperative need of linguo-cultural or communicative nature, under their insufficiency in numbers and non-compliance with the idea of perfect language. In this case the matter is nowise in the language improvement as a result of the norm democratization. Such uses unbalance the system of the French moods Indicatif / Subjonctif. They merit censure subject to language normativists' abandonment of the „bon auteur” criterion, anachronistic in use at the modern „post-literary” stage of the French „bon usage”, that institutes the averaged level of exemplary language, and speculative judgments of purely linguistic nature.

Key words: linguoculturology, literary norm, thesaurus, amodal Subjunctive, mechanical normative error.

Стаття надійшла до редакції 16. 11. 2012 р.

Прийнято до друку 21. 12. 2012 р.

Рецензент – д-р філол. н., проф. Глуховцева К. Д.

В. О. Фомічова (Миколаїв)

УДК 81'1 + 81'44 + 811.161.2

**АМОРФІЗАЦІЯ В ІМЕННИКОВІЙ СИСТЕМІ
СУЧАСНОЇ УКРАЇНСЬКОЇ МОВИ**

Появу в українській мові невідмінюваних іменників історично пов'язують із поширенням слів, запозичених з мов, у яких відсутня відмінкова словозміна. Однак наявність незмінюваних іменників у сучасній українській мові є не лише наслідком уживання запозичених іменників, оскільки іменники іншомовного походження можуть бути і змінюваними (наприклад, *панорама, армія, бамбук, алея, па-де-карт*), і незмінюваними (наприклад, *поні, какаду, ара, па-де-де*). Водночас споконвічні, незапозичені іменники сучасної української мови також можуть бути змінюваними і незмінюваними (*ДАІ, ТЕС, МРЕВ, ВНЗ, МВС, сільпо, міськвно, компроти, комполку, заввідділу, Міносвіти, (Алла) Петренко*). Отже, сам факт запозичення не пояснює причин незмінюваності іменників сучасної української мови. Водночас незмінювані іменники є репрезентантами відносно нової для української мови типологічної риси – аморфізму, а тому поширення таких іменників у сучасній українській мові зумовлює актуальність питання про вплив незмінюваних іменників на типологічні зміни в субстантивній системі сучасної української мови.

Незмінюваність є виявом аморфізму, що являє собою типологічну рису (тип у мові), для якої характерна відсутність формотворення [Ахманова 2004: 530 – 531; Дубова 2002: 131; Журинская 1998: 511; Шарафутдинова 2009: 53 – 54]. Процес, за якого мова набуває ознак аморфізму, називають аморфізацією. Зокрема, під субстантивною аморфізацією розуміємо процес, за якого спостерігаємо відсутність або втрату формотворення номінативними одиницями іменникової системи. Встановленням характеру та причин аморфізаційних змін у системі іменника української мови займалися І. Вихованець, О. Дубова, І. Матвіяс, В. Русанівський та ін.

Актуальність дослідження незмінюваних іменників зумовлена необхідністю визначення діапазону типологічних змін у субстантивній системі сучасної української мови та перспектив аморфізації в системі іменника. Згідно з актуальністю визначена мета дослідження, яка полягає в з'ясуванні причин субстантивних аморфізаційних змін у сучасній українській мові. Досягнення цієї мети забезпечить виконання таких завдань: установити типологічну кваліфікацію незмінюваних іменників; виявити, чи може вплинути наявність субстантивного аморфізму на загальну типологічну характеристику української мови; визначити перспективи аморфізації в сучасній українській мові.

У лінгвістичній літературі відсутня однозначна типологічна характеристика незмінюваних іменників. Незмінювані іменники розглядають як вияв аналітизму [Украинская грамматика 1986: 150], аморфізму [Дубова 2002: 130 – 131; Жовтобрюх 1965: 151 – 152; Сучасна українська мова 2001: 134] або типологічно не відокремлюють від синтетичних словоформ відмінювання за умови визнання того, що незмінювані іменники утворюють парадигму, яка має омонімічні словоформи з нульовими флексіями [Безпояско 1993: 19, 89; Вихованець 2004: 110 – 111; Горпинич 1999: 19]. Якщо орієнтуватися на поняття таких типологічних властивостей, як синтетизм, аналітизм, аморфізм (див. [Дубова 2002: 9 – 21]), то невідмінювані іменники не можуть бути кваліфіковані як вияви синтетизму або аналітизму. Незмінювані іменники не мають формотворення, що свідчить про доцільність віднесення їх до виявів саме аморфізму [Там само: 130 – 131].

Перелік незмінюваних іменників у лінгвістичній літературі визначений досить повно. До виявів субстантивного аморфізму в сучасній українській мові належать: 1) незмінювані загальні назви іншомовного походження (наприклад, *пюре, рагу, меню, окані* та ін.); 2) незмінювані власні назви іншомовного походження (антропоніми, топоніми, як-от: *Живаго, Кармен, Тбілісі* та ін.); 3) питомі (незапозичені) незмінювані власні назви (антропоніми на позначення осіб жіночої статі з кінцевим приголосним або голосним *-о*, наприклад, *(Катерина) Хоменко, (Марія) Швець* та ін.); 4) питомі незмінювані аббревіатури (наприклад, *завскладу, АТС* та ін.); 5) незмінювані аббревіатури іншомовного походження (наприклад, *ГОЕЛПРО, НАТО, ЮНЕСКО*)

[Безпояско 1993: 65 – 70, 89; Вихованець 2004: 111; Жовтобрюх 1965: 251 – 252; Сучасна українська мова 2001: 134; Український правопис 2008: 125, 128, 144].

Визначення причин невідмінюваності іменників названих груп фактично полягатиме в тому, щоб установити невідповідність цих іменників механізмам субстантивної словозміни. Ідентифікація та творення словоформ відбувається за певними узагальненими моделями. Процес формотворення починається з ідентифікації мовцем певного слова за початковою формою, у якій номінативна функція одиниці виявлена в неускладненому вигляді. У субстантивній системі такою початковою формою є форма називного відмінка. Якщо іменник можна ідентифікувати за певною узагальненою моделлю називного відмінка, то такий іменник має змінюваний (або потенційно змінюваний) характер, якщо ні – одиниця не має формотворення.

Узагальненою моделлю відмінкових форм може стати формомодель (термін О. Дубової [Дубова 2002]), яка являє собою одиницю-конструкт із „...структурно-семантичною (бінарною) організацією, що виявляє абстраговану репрезентацію лексичної основи й конкретизовану репрезентацію форматива... Виявлення формомоделей відбувається шляхом ототожнення морфологічних форм слів за типом лексичної основи, морфологічним значенням та конкретним формативом” [Дубова 2002: 43]. Формомодель має схематичний вигляд

такої формули:
$$\left[\frac{\text{лексичне значення}}{\text{тип основи}} + \frac{\text{морфологічне значення}}{\text{форматив}} \right]$$
 [Там

само]. У нашому дослідженні незмінюваних іменників це поняття стає ключовим для встановлення причин їх незмінюваності. Змінюваний / незмінюваний характер іменників визначають за їхньою відповідністю / невідповідністю формомоделям називного відмінка сучасної української мови.

Формомоделі називного відмінка однини іменників сучасної української мови впорядковують з урахуванням таких суттєвих для формомоделі ознак, як родова належність іменника та флексія іменника в називному відмінку однини. Формомоделі називного відмінка однини сучасної української мови мають такий схематичний вигляд:

$$\left[(\text{субст. основа жін. р.}) + - a^{\text{ном., син. гular}} \right]^1; \quad \left[(\text{субст. осн. чол. р.}) + - a^{\text{ном., с.}} \right]^2;$$
$$\left[(\text{субст. осн. чол. р.}) + - (\text{нульове закінчення})^{\text{ном., с.}} \right]^3;$$
$$\left[(\text{субст. осн. сер. р.}) + - o^{\text{ном., с.}} \right]^4; \quad \left[(\text{субст. осн. чол. р. (назви осіб)}) + - o^{\text{ном., с.}} \right]^5;$$
$$\left[(\text{субст. осн. сер. р.}) + - e^{\text{ном., с.}} \right]^6; \quad \left[(\text{субст. осн. сер. р.}) + - a^{\text{ном., с.}} \right]^7;$$
$$\left[(\text{субст. осн. жін. р.}) + - (\text{нульове закінчення})^{\text{ном., с.}} \right]^8.$$

Відповідність іменника формомоделям називного відмінка сучасної української мови визначають шляхом ідентифікації формально-семантичної структури іменника за формально-семантичною структурою

формомоделі називного відмінка [Дубова 2002: 43]. Якщо ідентифікація іменника за формомоделлю називного відмінка може бути здійснена, то це може спричинити ускладнення морфемної структури іменника або запобігти втраті іменником формотворення. За відповідністю формомоделям називного відмінка іменники умовно диференціюють на змінювані, абсолютно незмінювані та потенційно змінювані. Абсолютно незмінювані іменники – це іменники, які не ідентифікують за жодною з формомоделей називного відмінка сучасної української мови, які є стало незмінюваними. Потенційно змінювані іменники – це іменники, які ідентифікують за формомоделями називного відмінка сучасної української мови, але які не набувають або втрачають формотворення.

Причини аморфізаційних змін у субстантивній системі було встановлено в межах кожної з груп незмінюваних іменників, поданих вище в переліку виявів субстантивного аморфізму, з урахуванням класифікації іменників за відповідністю формомоделям називного відмінка. До потенційно змінюваних іменників належать такі одиниці: запозичені іменники середнього роду з кінцевим голосним *-o* (*бунгало* (англ.), *болеро* (ісп.), *манго* (таміл.), *сабо* (франц.), *сальто* (італ.) та ін.) – група А; запозичені іменники чоловічого роду з кінцевим приголосним (*плей-оф*, *мейк-ап* та ін.) – група Б; запозичені іменники множини з кінцевим *-i* (*бігуді*, *жалюзі* (франц.) – група В.

Іменники групи А (*бюро*, *кіно*, *метро*) та групи В (*бігуді*, *жалюзі*) ідентифікують за формомоделями [(*субст. основа сер. р.*) + *-o^{nom..s.}*] (А) та [(*субст. основа*) + *-i^{nom..pl.}*] (Б), але переважно вони не набувають формотворення в літературній мові (виняток становлять іменники *пальто*, *ситро*). Перспектива адаптування запозичених іменників середнього роду на *-o* до граматичної системи української мови, що виявиться в ускладненні морфемної структури запозичених іменників середнього роду на *-o*, членуванні на консонантну основу та флексію *-o* за формомоделлю [(*субст. основа сер. р.*) + *-o^{nom..s.}*], є цілком імовірною, такий процес спостерігаємо і в просторіччі (*метро*, *метра*; *бюро*, *бюра*; *депо*, *депа* та ін.), і в літературній мові (*пальто*, *пальта*; *ситро*, *ситра*). Незмінюваність потенційно змінюваних іменників на *-o* та *-i* зумовлена не можливостями системи мови, а такими екстралінгвальними чинниками, як негативна естетична оцінка відмінкових форм цих іменників, рівень освіченості, звичка й уподобання мовців, виховання, культура мовлення тощо [Дубова 2002: 134 – 135; Культура русской речи 1999: 12 – 25; Мовна ситуація 2002: 6; Тараненко 2004: 536 – 537].

Іменники групи Б відповідають наявній у сучасній українській мові формомоделі називного відмінка [(*субст. основа чол. р.*) + *-(нульове закінчення)^{nom..s.}*]. Причинами незмінюваного характеру подібних одиниць є неологічний характер, комунікативна обмеженість (вузька сфера використання), незвичний для української мови план вираження (нетипове написання через дефіс),

збереження асоціативних зв'язків з мовою-джерелом. Водночас спостерігаємо набуття таким іменником словозмінного характеру в просторіччі (наприклад, *Малому плей-офу буту!*), що можна пояснити розривом асоціативних зв'язків з мовою-джерелом мовцем, що не володіє англійською мовою.

До потенційно змінюваних іменників можна віднести ініціальні звукові аббревіатури з кінцевим твердим приголосним первинно жіночого роду. Зміна родової належності іменника (набуття значення чоловічого роду) зумовлює морфемне ускладнення через відповідність формоделі [(*субст.осн.чол.роду*) + – (*нульове закінчення*)^{nom.,s.}]. У визначенні родової належності аббревіатури відбувається орієнтація не на твірне словосполучення, а на кінцевий звук (наприклад: *ЖЕК* (жін. р. за твірним словосполученням *Житлово-експлуатаційна контора*) – *ЖЕК* (чол. р. за кінцевим звуком): *ЖЕК*∅, *ЖЕК*ом тощо; *ВАК* (жін. р.: *Вища атестаційна комісія*) – *ВАК* (чол. р. за формою): *ВАК*∅, *ВАК*у). Можливість зміни родової належності аббревіатури свідчить про потенційну змінюваність ініціальних звукових аббревіатур, які за нормами сучасної української мови є незмінюваними (*ТЕС*, *НАН* та ін.).

Основною причиною абсолютної незмінюваності іменників є формальна та / або семантична невідповідність жодній формоделі називного відмінка сучасної української мови. Абсолютна (стала) незмінюваність іменників зумовлена такими чинниками: 1) невідповідність формоделям називного відмінка сучасної української мови (*желе, інтерв'ю, гризлі, мадам, бакара, фламінго; Рене, Тбілісі; Самоа; СТО, ВНЗ* та ін.); 2) омонімічність кінцевої частини складноскороченого слова з формою іменника непрямого відмінка (*завскладу, комроти*), водночас утрата асоціації кінцевого звука / звукосполучення з флексією іменника непрямого відмінка може спричинити ідентифікацію аббревіатури за формоделлю називного відмінка та морфемне ускладнення (наприклад: іменник *комроти* може ідентифікуватися за формоделлю [(*субст.осн.*) + – *u*^{nom.,pl.}]), у результаті ускладнення морфемної структури складноскорочене слово може набути змінюваного характеру (*комрота, комротами* та ін.) [Дубова 2002: 134 – 135]; 3) збереження традиції незмінюваності запозичених антропонімів мови-джерела або мови-посередника запозичення в сучасній українській мові (*Гюго, Дідро, Пачіно; Дурново, Сєдих*).

Незмінюваність потенційно змінюваних іменників зумовлена такими чинниками: 1) значним впливом літературної норми, яка обмежує процес адаптування подібних одиниць, та ставленням мовців до цієї норми та її порушень (групи А, Б); 2) неологічним характером іменника, низькою частотністю вживання, комунікативною обмеженістю, збереженням асоціативних зв'язків з мовою-джерелом (група В). Отже, активізація процесу адаптування незмінюваних іменників, що потенційно

можуть набути змінюваного характеру (потенційно змінюваних іменників), до синтетичної граматичної системи української мови залежить не стільки від можливостей мови, скільки від екстралінгвістичних чинників. Зазначимо, що позитивна естетична оцінка мовцями виявів аморфізму як літературної норми може затримувати розгортання процесу адаптування цих виявів у тих сферах мовленнєвої діяльності, де літературна норма має великий вплив. Наявність у системі мови шляхів подолання нетипової для синтетичної української мови субстантивної аморфізації може свідчити на користь змін, пов'язаних з поступовим зведенням до мінімуму виявів надлишкового аморфізму в групі запозичених іменників сучасної української мови (наприклад: *плей-оф* → *плейоф*: *плейофу*, *плейофом* тощо).

Роблячи прогнози щодо типологічних змін у сучасній українській мові, можна зазначити, що наявність субстантивних аморфізаційних змін у межах синтетичної української мови не впливає на її загальну характеристику. Субстантивні аморфізаційні зміни не сприймаються як такі, що мають бути обов'язково підпорядковані синтетичній мові. Перспективою досліджень є встановлення діапазону типологічних змін у морфологічній системі сучасної української мови.

Література

Ахманова 2004 – Ахманова О. С. Словарь лингвистических терминов / О. С. Ахманова. – изд. 2-е, стер. – М.: Едиториал УРСС, 2004. – 576 с.; **Безпояско 1993** – Безпояско О. К. Граматика української мови. Морфологія: підручник / О. К. Безпояско, К. Г. Городенська, В. М. Русанівський – К.: Либідь, 1993. – 336 с.; **Вихованець 2004** – Вихованець І. Р. Теоретична морфологія української мови: Академ. граматики укр. мови / І. Р. Вихованець, К. Г. Городенська; за ред. І. Р. Вихованця. – К.: Унів. вид-во „Пульсари”, 2004. – 400 с.; **Горпинич 1999** – Горпинич В. О. Сучасна українська літературна мова. Морфеміка. Словотвір. Морфонологія: навч. посіб. / О. В. Горпинич. – К.: Вища шк., 1999. – 207 с.; **Дубова 2002** – Дубова О. А. Типологічна еволюція морфологічних систем української і російської мов: монографія / О. А. Дубова. – К.: Вид. центр КНЛУ, 2002. – 302 с.; **Жовтобрюх 1965** – Жовтобрюх М. А. Курс сучасної української літературної мови. – Ч. 1 / М. А. Жовтобрюх, Б. М. Кулик. – Вид. 3-є. – К.: Рад. шк., 1965. – 424 с.; **Журинская 1998** – Журинская М. А. Типологическая классификация языков / М. А. Журинская; под ред. В. Н. Ярцевой // Языкознание: большой энцикл. слов. – 2-е изд. – М.: Большая Рос. энцикл., 1998. – С. 511 – 512; **Культура русской речи 1999** – Культура русской речи: учеб. для вузов / С. И. Виноградов, Л. К. Граудина, Е. В. Карпинская, Т. Л. Козловская и др.; под ред. Л. К. Граудиной, Е. Н. Ширяева. – М.: Изд. группа НОРМА-ИНФРА М, 1999. – 560 с.; **Мовна ситуація 2002** – Мовна ситуація в Україні та дискусії навколо українського правопису:

зб. матеріалів семінару Київ. проекту Ін-ту Кеннана, 28 листоп. 2002 р. / Ін-т Кеннана, Київ. проект / В. М. Русанівський (голова ред. кол.). – К., 2002. – 72 с.; **Сучасна українська мова 2001** – Сучасна українська мова : підручник / О. Д. Пономарів, В. В. Різун, Л. Ю. Шевченко та ін. ; за ред. О. Д. Пономарева. – 2-ге вид., перероб. – К.: Либідь, 2001. – 400 с.; **Тараненко 2004** – Тараненко О. О. Просторіччя / О. О. Тараненко // Українська мова : енциклопедія. – 2-ге вид., випр. і доп. – К. : Вид-во „Укр. енцикл.” ім. М. П. Бажана, 2004. – С. 536 – 537; **Украинская грамматика 1986** – Украинская грамматика / В. М. Русановский, М. А. Жовтобрюх, Е. Г. Городенская, А. А. Грищенко ; отв. ред. В. М. Русановский. – К. : Наук. думка, 1986. – 360 с.; **Український правопис 2008** – Український правопис / Ін-т мовознавства ім. О. О. Потебні НАН України, Ін-т української мови НАН України. – стер. вид. – К. : Наук. думка, 2008. – 288 с.; **Шарафутдинова 2009** – Шарафутдинова Н. С. Лингвистическая типология и языковые ареалы : учеб. пособие / Н. С. Шарафутдинова. – Ульяновск : УлГТУ, 2009. – 128 с.

Фомічова В. О. Аморфізація в іменниковій системі сучасної української мови

У статті здійснено спробу встановити загальні та часткові причини субстантивних аморфізаційних змін у сучасній українській мові. Іменники розглянуто в термінах лінгвістичної типології; встановлено типологічну кваліфікацію незмінюваних іменників. Власне українські та іншомовні іменники проаналізовано на предмет відповідності узагальненим моделям називного відмінка. Особливу увагу приділено дослідженню впливу незмінюваних іменників на типологічні зміни в субстантивній системі сучасної української мови.

Ключові слова: аморфізм, субстантивна аморфізація, незмінювані іменники, потенційно змінювані іменники.

Фомичёва В. О. Аморфизация в системе существительного современного украинского языка

В статье осуществляется попытка определить общие и частные причины субстантивных аморфизационных изменений в современном украинском языке. Существительные рассматриваются в терминах лингвистической типологии. В статье определяется типологическая квалификация неизменяемых существительных. Собственно украинские и иноязычные существительные проанализированы на предмет соответствия обобщенным моделям именительного падежа. Также внимание обращается на исследование влияния неизменяемых существительных на типологические изменения в субстантивной системе современного украинского языка.

Ключевые слова: аморфизм, субстантивная аморфизация, неизменяемые существительные, потенциально изменяемые существительные.

Fomichova V. O. Ukrainian Substantive Amorphization

The article is an attempt to define general and specific reasons amorphism substantive changes in the modern Ukrainian language. Nouns are discussed in terms of linguistic typology. The article defined typological qualification immutable nouns. Actually Ukrainian and foreign-language nouns are analyzed for compliance with generalized models nominative. Special attention is drawn to the study of the influence of the invariant nouns substantive changes to the typological system of the modern Ukrainian language.

Key words: amorphism, substantive amorphization, indeclinable nouns, potentially declinable nouns.

Стаття надійшла до редакції 26. 11. 2012 р.

Прийнято до друку 21. 12. 2012 р.

Рецензент – к. філол. н., доц. Должикова Т. І.